

Cumhuriyet Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi
Cilt: VII / 1, s. 235-248
Haziran-2003-SİVAS

**KUR'AN MUHTEVASININ EPİSTEMOLOJİK TAKSİMİ
-KUR'AN'DA HER BİLGİNİN VAR OLDUĞU SÖYLEMİNE ELEŞTİREL BİR
YAKLAŞIM-**

İsmail ÇALIŞKAN*

Anahtar kelimeler: Kur'an, muhteva, bilgi, epistemolojik taksim, gaye

ÖZET

Bu makalede Kur'an'ın içerdiği bilgilerin çeşit ve kapsamına dair ileri sürülen fikirler tartışılmaktadır. Kur'an'ın her tür bilgiyi içerdiğine dair ilk dönemlerdeki kanaatlere değindikten sonra, bu kanaatlerin, zamanla, Kur'an'da bir çok sistematik ilmin var olduğu anlayışına dönüştüğü açıklanmıştır. Bu arada söz konusu düşüncelere bazı Kur'an ayetlerinin kaynaklık etmiş olduğu anlaşılmıştır. Burada bir yorum sorununun var olduğu, zira bu fikirlerin doğrudan ayetlerin lafzından değil onların yorumu sonucunda doğduğu tespit edilmiştir. Makalede, Kur'an'ın muhtevasını daha iyi açıklayabilmek için onun gayesinin göz önünde bulundurulması gerektiği önerilmektedir. Sonuçta gaye-muhteva dengesini gözeterek daha makul sonuçlar elde eden görüşler değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

In this article the arguments put forward on the types and domains of Quranic knowledge were discussed. The thesis, hold at the earlier period of Islam, that the Qu'an contains all kinds of knowledge was explained. Then, it was claimed that these earlier opinions created the impression in the mind of Muslim intellectuals that a lot of systematic sciences are available in the Qur'an. In fact, it was found that these views in question have their base in some verses of the Qur'an. But to the author, these ideas were actually resulted from the kind of interpretation the earlier scholars made, because, as relevant literature revealed, the source of these opinions is not the text of Qur'an itself but the interpretations these verses were subjected. And yet in this article suggested that, in order to explain the contents of the Qur'an succesfully, it is necessary to take into consideration the goal of the Quran. As a result, the views that took attention to the balance between the contents and the goal of the Quran, and thus produce better results, were assessed in depth.

* Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fak. Tefsir Anabilim Dalı Öğr. Üyesi

Bu çalışmamızda, Kur'an'ın ne tür bilgiler içerdiğine dair ileri sürülen düşünceleri tartışmaya açacağız. Bunu yaparken epistemolojik düzlemde Kur'an'ın salt bilgi ve çeşitli ilim/bilim dalları ile ilişkilendirilme biçimini ve bu ilişkilendirmede zamanla meydana gelen değişimi de gözleme fırsatı bulacağımızı umuyoruz.

I- KUR'AN'DA HER BİLGİNİN VAR OLDUĞUNA DAİR İLK KANAATLER

'Kur'an'da hangi tür bilgilerin olduğu' sorunsalı zihinleri daima meşgul etmiştir. Bu amaçla verilen cevaplar içerisinde en ilginç ve bir o kadar da kapsamlı olanı, onun 'din ve dünya hakkında her şeyi veya her tür bilgiyi içerdiği'dir. Başka bir iddiaya göre ise o, sadece dini konuları içerir. Kesin olan şudur ki o, insanın bu dünya ve ahirete dair dini anlamda ihtiyaç duyacağı asıl bilgileri vermiştir. Onun bu anlamdaki ilmi kuşatıcılığı müslümanlar nezdinde tartışmasıdır.¹ Ancak bunun mahiyeti ve sınırı bakış açılarına göre değişmektedir. Bu konuda fikir beyan edenler, hangi açıdan bakarlarsa baksınlar onun kuşatıcı muhtevasını çoğunlukla 'her' ya da 'bütün' kelimesi ile tanımlayarak **genelleştirme** yoluna gitmişlerdir. Bu yargımızı aşağıdaki satırlarda temellendirmeye çalışacağız.

Kur'an'da her bilginin olduğu tezini savunanlar, entelektüel geleneğe uyararak Kur'an, hadis ve sahabe sözlerinden bir çok dayanak bulmuşlardır. Mesela, Tirmizî'nin naklettiği uzun bir hadise göre Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye şöyle demiştir:

"İlerde fitne ortaya çıkacak. (Hz. Ali), 'ondan kurtulma yolu nedir' diye sordum. Dedi ki: Allah'ın kitabına sarılın, çünkü, onda sizden öncekiler hakkında bilgiler (*nebe'*), sizden sonrakilerin haberleri (*haber*) ve aranızdaki anlaşmazlığın hükmü vardır... Diller onu karıştırıp bozamaz, tekrar tekrar okunmakla eskimez, akılları hayrete düşüren yönleri hiç tükenmez..."²

Bu rivayet ve ravileri hakkındaki olumsuz kanaatler³ bir yana, metinde yer alan '**onda sizden öncekilerin ve sizden sonrakilerin haberleri vardır**' kısmı, bazı kelime değişiklikleriyle birlikte, kalıp bir ifade olarak Peygamber dışında başka isimlere de nispet edilmektedir. Örneğin, Muhâsibî'nin (ö. 243/857) aktardığı bir rivayete göre Ammar b. Yasir şöyle demiştir: "Size Kur'an yeter. Çünkü onda öncekilerin ve sonrakilerin hazinesi (*kenzu'l-evvelîn ve'l-ahirîn*) vardır."⁴ İbn Mesud (ö. 32/654) da şöyle demiştir: "İlim isteyen Kur'an'ı incelesin. Çünkü onda öncekilerin

¹ Ebu Bekr Muhammed b. Abdullah İbnu'l-Arabî, *Kânûnu't-Te'vil* (tah.: Muhammed Süleyman), Beyrut 1990, 180; İbrâhim İbn Hasan İbn Sâlim, *Kadıyyetu't-Te'vil fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm beyne'l-Gulâti ve'l-M'utedilîn*, Beyrut 1993, I,468-77.

² Tirmizî, Ebu İsâ Muhammed b. İsâ es-Sevre, *Sünen, Fedâilu'l-Kur'ân* 14, İst. 1992, V,172.

Bazı farklılıklarla birlikte bu hadisi işaret ettiğimiz bağlamda zikredenler için bkz.: Haris el-Muhâsibî, *el-Aklu ve Fehmu'l-Kur'ân* (tahkik: Hüseyin Kuvvetli) Kahire 1970, 285-86; Celaleddin es-Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kurân*, İstanbul 1978, II,160; Ebu Hamid el-Gazâlî, *İhyâ Ulûmi'd-Dîn*, İstanbul 1985, I,297.

³ Bu hadisi muteber hadis kitaplarından sadece Tirmizî nakletmiş ve şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Bu hadisi, bu senet dışında başka bir senetle bilmiyoruz, isnadı ise mechuldür. Hadisi rivayet eden Hâris el-E'ver hakkında bir takım iddialar vardır." (Tirmizî, *Sünen, Fedâilu'l-Kur'ân* 14, V,172). Tirmizî'nin hakkında bir takım iddiaların olduğunu söylediği el-E'ver (ö. 65/685) için el-Mizzî, 'yalancısıdır' (Cemaleddin Ebu'l-Haccâc Yusuf el-Mizzî, *Tezhibu'l-Kemâl fi Esmâ'ir-Ricâl*, Beyrut 1992, V,243-45) derken, İbn Hacer de el-E'ver'den rivayette bulunan Hamza ez-Zeyyâd'ın (80-156) 'hıfzının tenkit edildiğini' (İbn Hacer el-Askâlânî, *Tehzibu'l-Tehzib*, Haydarabâd 1325, III,27-28) söyler.

⁴ Muhâsibî, *el-Aklu ve Fehmu'l-Kur'ân*, 291.

ve sonrakilerin ilmi ('ilm)⁵ vardır.”⁶ Beyhakî (ö. 458/1065), İbn Mesud'un bu sözünü “Bilginin temelleri ve esaslarını (*usûlu'l-ilm*) kastettiği”ni iddia etmiştir.⁷ Bu iddia bizde, sonrakilerin ilim anlayışını öncakilere yüklemeye gibi bir kanaatin doğmasına neden olmuştur. Zira ne İbn Mesud'un zihninde en az iki asır sonra teşekkül edecek olan *usûlu'l-ilm* kavramı, ne de bu kavramın içeriğini dolduranların zihinlerinde olanlarla onun düşündükleri arasında bir mütakabiliyet vardır.

Alıntı yaptığımız ilk rivayetin sıhhati ve fitne dönemleriyle ilgili siyasal yönü⁸ yanında, onun aidiyeti konusunda da bazı ihtimaller karşımıza çıkar. Buna göre o, ya hadis değildir ama öyle gösterilmiştir, ya da bazıları görüşlerine meşruiyet kazandırmak amacıyla kendi sözlerini Hz. Peygamber ya da sahabeyle nispet etme yoluna gitmişlerdir. İbn Mesud'un sözü için de benzer şeyler söylenebilir. Görüldüğü gibi, bu karmaşa içerisinde kalıp ifadenin kime ait olduğu netlik kazanmamıştır. Buna rağmen ifadedeki vurgu önemlidir. Çünkü bu ifadenin birinci kısmındaki ‘öncekilerin haberleri’ kıssalara dikkat çekmesi bakımından yerinde bir tanımlama iken, içeriği hakikati yansıtmayan açıklamalarla doldurulmaya çalışılan ‘sonrakilerin haberleri’ ifadesi en azından bu açıklamalar nedeniyle uygun bir tanımlama değildir. Yine de bu bize, ilgili ilgisiz bir çok şeyi Kur'an'da arama zihniyetinin ipuçlarını vermektedir.

Zerkeşi (ö. 794/1391) eserinin ilerleyen sayfalarında aynı kalıbı (*Fil-Kur'âni ilmu'l-evvelîn ve'l-ahirîn*) konu başlığı olarak kullanır ve bu defa kendi görüşü olarak, “Kur'an'da öncekilerin ve sonrakilerin bilgisi vardır. Allah'ın, anlayış kabiliyeti verdiği bir kişi her şeyi ondan çıkarabilir”⁹ der, ardından da bu çıkarıma dair şu örnekleri verir:

“Bazıları Hz. Peygamber'in ömrünün altmışüç yıl olduğunu ‘Allah, eceli gelen hiçbir nefsi geri bırakmaz’ anlamındaki Münafikûn suresi 11. ayetinden çıkarmıştır. Çünkü bu ayet altmışüçüncü surenin sonudur ve onu takip eden sure, *Teğâbun*¹⁰ olup Peygamber'in vefatı ile birlikte bir eksiklik olacağını gösterir. Yine Hz. İsa'dan bahseden Meryem suresi 33. ayetteki ‘*Kâle innî abdullâh âtâniye'l-kitâbe*’ ifadesinden 36. ayetteki ‘*eb'asu hayyen*’ ifadesine kadar otuzüç kelime olmasından hareketle bu sayının Hz. İsa'nın yaşına işaret ettiğini çıkarmışlardır. Zelzele suresi 1. ayetindeki (*izâ zulzileti'l-erdu*) *elif* ve *ze* harflerinin sayısal değerinden hareketle de, bu ayetin Mısır'da hicri 702 tarihinde meydana gelen zelzeleye işaret ettiği sonucunu çıkarmışlardır. Çünkü *elif* harfi ikiyüz, *zal* harfi de yedyüze tekabül eder. Bazıları da, bu ebced hesabından yola çıkarak Rum suresinin başındaki ifadelerde Kudüs'ün fethine işaret olduğu sonucuna varmıştır.”¹¹

Zerkeşi burada isim vermeksizin örnekleri sunmaktadır. Ancak bu örnekler bize, “öncekilerin ve sonrakilerin haberleri” kavramından neyin anlaşıldığını gayet

⁵ Suyûtî, rivayetinde *ilm* yerine *haber* kelimesini kullanmıştır.

⁶ Muhâsibî, *el-Aklu ve Fehmu'l-Kur'ân*, 292, 306 (Buradaki rivayette ‘İlim isteyen Kur'an'ı okusun...’ şeklindedir); Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Tefsîru'l-Kur'ân* (tah.: Ali Muavvid ve arkadaşları), Beyrut 1993, I,71; Bedrûddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut ty., I,8; Suyûtî, *el-İtkân*, II,160; Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, I,296.

⁷ Zerkeşi, *el-Burhân*, I,8; Suyûtî, *el-İtkân*, II,160.

⁸ Bu rivayetin içeriği onun farklı amaçlarla kullanımına müsaade etmektedir. Örnek için bkz.: Kadî Abdulcebbâr, *Tenzîhu'l-Kur'ân anî'l-Metâin*, Beyrut ty., 7.

⁹ Zerkeşi, *el-Burhân*, II,181. Bu kalıbı müfessir Bikâî'nin (ö. 885/1480) kendi ifadesi olarak kullanımı için bkz.: Burhaneddin Ebu'l-Hasan İbrahim el-Bikâî, *Nazmu'd-Durer*, yy., 1. baskı 1973, VII,106.

¹⁰ *Teğâbun*un kelime olarak ‘noksanlık’ anlamına gelir.

¹¹ Zerkeşi, *el-Burhân*, II,181-82.

açık olarak göstermektedir. Buna göre Hz. İsa'nın ve Hz. Peygamber'in yaşının bildirilmesi 'Öncekilerin haberleri', Kudüs'ün fethedileceğinin ve Mısır'da deprem olacağına haber verilmesi ise 'sonrakilerin haberleri' kavramına dahil edilmektedir. Kaldı ki bunlar gizemli tarafı olan bilgilerdir ve Kur'an bunların hiçbirini açık bir şekilde ifade etmemiştir. Bu şekilde yaklaşırsa çok daha fazla bilgiye ulaşılabilir. Ancak bunların insanlık için vahyin inmesini gerektirecek kadar değer ifade edip etmeyeceğini ayrıca sorgulamak gerekir.

Kur'an'ın epistemolojik değerine dair İbn Mesud'un "Bu Kur'an'da her ilim (*küllü 'ilmin*) indirildi ve Kur'an'da bize her şey açıklandı"¹² sözü ile Hz. Ali'nin "Her şeyin bilgisi Kur'an'da vardır (*Mâ min şey'in illâ ve 'ilmuhu fi'l-Kur'an*), ancak insanlar onları anlamaktan acizdir."¹³ sözü daha enteresandır. Bu sözlerin söylendiği dönemi dikkate alacak olursak, '*ilm*' ifadesinin 'salt bilgi' demek olduğunu anlamamız zor olmayacaktır. '*ilm*' kavramının ihtisas alanı olarak 'sistematik ilim' anlamında kullanımı ise daha sonrakilerin açıklamalarında vardır. Bizim dönüşüm dediğimiz şey, işte bu kavrama yüklenen anlamda kendini göstermektedir. Keza '*ilm*' kavramıyla ilk yüzyıllarda, dini ilimler (fıkıh, kelam vs.) kastedilirken, sonraları bu kavramın bütün pozitif/kevnî ilimleri kapsayacak kadar genişletildiğini hemen belirtelim.

Ortaya çıktığı dönem nazar-ı itibara alınır, bu tür düşünceleri hicri ilk asır için makul karşılamak bir ölçüde mümkündür.¹⁴ Yani henüz ilmi zihniyetin gelişmediği, değişik ilim dallarının sistemleşmediği, ihtisaslaşmanın çok az olduğu zamanlarda insanlar, Kur'an'ı hem ilmin kaynağı hem de bizzat ilim olarak kabul etmeleri doğaldır. Kısaca 'ilim' denildiği zaman kutsal kitapta olanlar anlaşılabilir. Dolayısıyla bu anlayışı, onlar için makul görebiliriz. Ama bunu, bütün zamanlar için cari bir hüküm olarak kabul etmek, bilimsel bir yanılgıdır. Bu sebeple daha sonrakilerin ileri sürdükleri; "Devemin ipi kayboldu Kur'an'da bulurum", "Alemde her ne varsa o Kur'an'da vardır", "Kur'an'da, kelimelerinin adedince ilim vardır", "Her şey Kur'an'dan çıkarılabilir."¹⁵ gibi iddiaların Kur'an muhtevasına dair sınırları zorladığı aşikardır. İşte öz olarak aktardığımız bu düşünceler, Kur'an'ı sistemsiz bilgiyle ilişkilendirme çabasının sistematik bilimlere (*ilim* anlamında) doğru eğilim ve dönüşümüne de işaret etmektedir.

Şüphesiz bu ve benzeri tartışmalarda önemli olan bir nokta da, tartışmacıların leh ve aleyhlerine Kur'an'dan ayetler bulmalarıdır. Ele aldığımız konuda da böyle olmuş ve bir çok ayet delil olarak ileri sürülmüştür. Bunları, daha detaylı incelemek amacıyla, bilinçli olarak rivayetlerden sonraya erteledik. Anlaşıldığı kadarıyla Kur'an'ın 'din ve dünya hakkında çok çeşitli bilgileri' ya da 'her şeyi' içerdiği yönündeki görüşler, dini ilimlerin inkişafına paralel olarak tefsirde de yaygın bir şekilde dile getirilmiştir. Bu şekilde bir genelleme yapmak sanki bir adet olmuştur.

¹² Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, Beyrut 1988, XIV,162.

¹³ Semerkandî, *Tefsiru'l-Kur'an*, I,71.

¹⁴ Zehebî, Kur'an'da her şeyin var olduğu fikrini, ilmi kalkınmanın başladığı Abbasi dönemi ile başlatır (132/750 den sonra). (Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *İtticâhâtu'l-Munharife fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim*, Kahire 1986, 84-91) Onun bu düşüncesi, tefsirde bir 'sapma (*inhirâf*)' olarak gördüğü ilmi tefsir için doğrudur. Ancak kendisinin de aktardığı ve bizim yukarıda alıntılıdığımız rivayetler, eğer öncekiler adına sonradan söylenmiş sözler değilse, bu tür düşüncelerin çok daha önceden var olduğunu göstermektedir.

¹⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, II,160-61.

Mesela Elmalılı Hamdi Yazır, Bakara suresi 28-29 ayetlerine dayanarak, “bu iki ayette bütün dünya ve ahiret ilimleri münderiçtir”¹⁶ demektedir. Hasılı, söz konusu fikri savunanlar, görüşlerini desteklemek amacıyla yukarıda zikrettiğimiz rivayetler yanında şu ayetleri sık sık ileri sürmüşlerdir:

1. Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve iki kanadıyla uçan kuşların hepsi tıpkı sizin gibi birer mmettirler. Biz kitapta (*el-kitâb*) hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonra Rabblerinin huzuruna getirileceklerdir. (6 Enam 38)
2. O'nun yanında, hakkında hiç kimsenin bilgi sahibi olmadığı gaybın anahtarları vardır. O karada ve denizlerde olanı bilir. Düşen her yaprağı ve yerin karanlıkları içindeki taneleri bilir. (Velhasılı) kuru yaş ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır (*kitbin mubn*). (6 Enam 59)
3. O gün her ümmete kendilerinden olan bir şahit göndereceğiz. Seni de onlara şahit olarak getirdik. Kitabı (*el-kitâb*) da sana, her şeyi (*li kulli şey'in*) açıklayıcı, bir hidayet ve rahmet ve müslümanlar için bir müjdeci olarak indirdik. (16 Nahl 89)
4. De ki: ‘Rabbim’in sözlerini (*kelimât-ı rabb*) yazmak için denizler mürekkep olsaydı, bir o kadarını da biz katsaydı, Rabbim’in kelimeleri bitmeden önce de nizler biterdi’ (18 Kehf 109)

Ancak ayetler iyice analiz edildiğinde böylesi bir çıkarım için çok da elverişli olmadıkları; hem **bağlam ve içerik**, hem de ayetlerdeki **kavramlar** bakımından eleştiriye açık oldukları görülecektir.

Basit bir inceleme ile ayetlerin, ilişkilendirildikleri gibi, bilginin ya da bilimlerin niceliğinden bahsetmediği anlaşılacaktır. Her ne kadar parçacı bir yaklaşım, kapsamlı çıkarımlara imkan veriyorsa da ayetlerin bütünlük içinde okunması halinde bağlam bu tür yorumlara müsade etmez. Grşlerdeki farklılık, bilhassa ilk üç ayetteki *kitâb/el-kitâbın* hangi kitap olduğu ve hem onun hem de dördüncü ayetteki *kelimât-ı rabb* kavramının neleri kapsadığı sorunundan kaynaklanmaktadır. O halde sorunu vuzuha kavuşturmak için ayetlerin bağlamına ve ön plana çıkan kavramlara daha yakından bakmamız gerekiyor.

İlk iki ayette (Enam 38, 59) inkarcılar, gönderilen peygamber ve kitaba rağmen ısrarla Peygamber'den mucize ve Allah'ın haklarında vereceği hükmü istemektedirler. Buna karşın Peygamber de Allah'ın vahyettiğinin dışına çıkamayacağını, görevinin sadece bunları bildirmek olduğunu ve nihai kararın bir gün mutlaka verileceğini açıklamaktadır. Karar günü için bütün bilgilerin Allah tarafından bir **kitapta** toplanarak itiraza mahal kalmayacak şekilde karşılarına çıkaracağını, onun için bunların zor bir şey olmayıp **sonsuz bilgisi dahilinde olduğunu** da eklemektedir.

Bilindiği zere Kur'an'da *kitâb/el-kitâb* kavramının hangi kitap için kullanıldığı ve onun niteliği üzerinde değişik fikirler ileri sürülmüştür. Ancak incelemekte olduğumuz ayetlerde yer alan söz konusu kavramda iki ihtimal vardır: *Kitb/el-kitâb* ya Levh-i Mahfuz'a ya da Kur'an'a işaret etmektedir. Yukarıdaki bağlamdan hareketle müfessirlerin büyük kısmı En'am suresi 59 ayetteki *kitâbın* Levh-i Mahfuz olduğunu kabul etmektedir. Buna göre ayet, olan ve olacak her şey Levh-i Mahfuz'da yazıldığı

¹⁶ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1978, I,284.

gibi, mükellef olanların dünyada yaptıklarının da kayıt altına alındığını ve ahirette onların hesabının görüleceğini bildirmektedir.¹⁷ Çünkü buradaki *el-kitâb* da *Levh-i Mahfuz'a*¹⁸ ya da *Allah'ın yanındaki kitaba* işaret etmektedir.¹⁹ Sonuç olarak her iki ayetteki *kitâbî* bu doğrultuda yorumlamak en tutarlı yoldur. Kehf suresi 109 ayette yer alan *kelimât-ı rabbî* tanımlaması da aynı bağlama sahip olarak Allah'ın engin bilgisinin, insan zihninin kavrayabileceği bir şekilde ifade edilmesidir.²⁰ Nahl suresi 89. ayetteki *el-kitâbın* Kur'an olduğunda ittifak olmakla birlikte, biraz daha ihtiyatlı olduğunu görüyoruz.²¹ Buna göre ayetin, Allah'ın kullarına yapmalarını ya da yapmamalarını emrettiği şeylerden bahsettiği vurgulanır ki bağlama uygun olan da budur.

Enam suresi 38. ayet üzerindeki tartışmalarda, yer yer Kur'an'ın sistematik ilimlerle sınırlandırıldığına ya da insanların ihtiyaç duyacağı her ilme teşmil edildiğine şahit olmaktayız. Bu düşünceyi ispat amacıyla ayetteki *mâ farratnâ fi'l-kitâbi min şey'in* (Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık) terkindeki *min* edatının bütünün bir kısmını bildirmediği (*b'azıye*) aksine bütün hakkında açıklama ifade ettiği (*beyâniye*) uzun uzun anlatılır.²² Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi ilk dönem müfessirleri bunu *Levh-i Mahfuz* olarak kabul etmişlerdir. Daha sonraki yorumlara göre ise bu ayetteki *el-kitâb*, 'Kur'an' demektir ve onun eksik bırakmadığı bilgiler aslında, 'fıkıh' ya da 'kelam' denilen ilmin içerisindeki şeylerdir.²³ Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209) bir çıkış olarak Nahl suresi 89. ayetin tefsirinde, ilimleri *dinî* ve *dinî olmayan* diye ikiye ayırır ve dinî olmayan ilimlerin kapsam dışı olduğunu açıklar.²⁴ Buna göre de Kur'an'da, dini ilimlerin *usûlü* vardır, *furu*'un da çoğu yer almaz, ama *furu*' konusunda Kur'an, sünnete, kıyas ve icmaya yönlendirir. Bunların açıklamaları da Kur'an'a müstenittir.²⁵

Her ne kadar Ebu Hayyân (ö. 745/1344) reddetse de Ebu'l-Bekâ er-Rundî'nin (ö. 684/1285) "her şeyin açıklanmış olarak Kur'an'da var olduğu iddiası dayanaksızdır"²⁶ şeklindeki düşüncesi haklılığını korumaktadır. Şu halde, ayetlere dayanarak epistemolojik açıdan Kur'an'ın muhtevasının fazla genişletilemeyeceği anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber ve sahabeden nakledilenlere dayanarak yapılan analizlerin de ikna edici olmadığı açıktır.

II- KUR'AN'DA HER BİLGİNİN VAR OLDUĞU SÖYLEMİNİN ONDA HER

¹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V,212-13; Kadı Abdulcebbar, *Tenzihu'l-Kur'an*, 131; Câdullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Beyrut 1947, II,20; İbn Atıyye el-Endelüsî, *Muharreru'l-Veciz*, Beyrut 1993, II,300; Fahrudin er-Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, Beyrut 1990, XIII,10-11; .

¹⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII,187; Ebu Abdullah Muhammed Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut 1985, VI,420; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II,31.

¹⁹ Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *Tefsiru'l-Kur'an*, Riyad 1989, II,207.

²⁰ İbn Atıyye, *Muharreru'l-Veciz*, III,547; Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, XXI,150; Ebu Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhîr* (tah.: Ali Muhammed Muavvid-Ali Ahmed Abdü'l-Mevcûd), Beyrut 1993, VI,159; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, XI,68-69.

²¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV,161-62; İbn Atıyye, *Muharreru'l-Veciz*, IV,415; Ebu Hayyân *el-Bahru'l-Muhîr*, V,512; Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, XX,80.

²² Ebu Hayyân *el-Bahru'l-Muhîr*, IV,126; Bikaî, *Nazmu'd-Durer*, VII,106.

²³ Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, XII,178-79.

²⁴ Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, XX,80.

²⁵ Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, XII,179, XX,80; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II,511, 628; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, VI,420. Mezkur tefsirlerde bu konu vesilesiyle zaman zaman mezhebi tartışmalara da girilmiştir.

²⁶ Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, IV,126.

İLMİ ARAMA GAYRETİNE DÖNÜŞMESİ

Öz olarak verdiğimiz bu düşüncelerin yanında daha sonraki dönemlerde, yeni bir yönelim de Kur'an'ı bütün bilimlerle irtibatlandırmaya, daha açık bir ifadeyle, bütün bilimlerin kaynağının Kur'an olduğu düşüncesi doğmuştur. Burada ötekilerden farklı olarak, salt bilgilerin yerini sistematik ilimler almaya başlamıştır.

Zerkeşî'nin (ö. 794/1391) "Bütün ilimler Kur'an'dan çıkarılmıştır"²⁷ şeklinde özetlediği tez, bu bağlamda en genel bakışı temsil eder. Fakat ondan önce İmam Gazâlî (ö. 505/1111) Kur'an'da her ilmin bulunabileceği düşüncesinin işaretlerini vermiştir. O, ilk önce, 'Kur'an'ın *zâhiri*, *bâtını*, *haddi* ve *matla'i* olduğu' dolayısıyla onda sonsuz manaların bulunduğu dair Hz. Peygamber, sahabe ve daha sonrakilerden nakledilen rivayetlere yer verir. Bunları rakamlarla ifade etmek gerekirse çok büyük bir muhteva karşımıza çıkar. Gazâlî, isim vermeden aktardığına göre şu görüşler ileri sürülmüştür: "Her bir ayetin altmış bin anlamı vardır" ya da "Kur'an'da yetmiş yedi bin iki yüz ilim vardır. Çünkü her kelime bir ilimdir. Hatta bunlar daha sonra dörde katlanmaktadır. Çünkü her bir kelimenin (görünüşte bir ilmi vardır, fakat, aynı zamanda onun) bir zâhiri, bir bâtını, bir haddi ve bir de matla'i vardır."²⁸ Sonuç olarak Gazâlî, şunu söyler:

"Bütün ilimler Allah'ın fiillerine dahildir. Kur'an ise Allah'ın zatı, fiilleri ve sıfatlarının şerhidir. Bu ilimler ise sonsuzdur, ama bunların hepsine Kur'an'da işaret vardır. Zâhiri tefsirin bunları açıklaması mümkün olamayacağı için, onları derinliğine kavramak Kur'an'ı anlamaya (*fehmu'l-Kur'ân*) bağlıdır. Hatta insanların ihtilaf ettiği nazari ilimler (*nazariyyât*) ve kavranabilir ilimlere (*ma'kulât*) Kur'an'da işaretler (*rumûz*) ve deliller (*delâlat*) vardır."²⁹

Doğal olarak bunları anlamak *ehl-i fehme* düşer, Kur'an'ın zâhiri bir tercümesi ve tefsiri ile bunlar anlaşılabilir. Gazâlî'ye göre Hz. Ali, 'Kur'an'ı anlayan ondan bütün ilimleri çıkarabilir' sözüyle, Kur'an'ın bütün ilimlere işaret ettiğine gönderme yapmıştır.³⁰

Cevâhiru'l-Kur'ân ve Dureruhu adlı eserinde Kur'an'ın fıkıh, kelam, kıssalar, tefsir gibi dini ve tıp, astronomi, anatomi, coğrafya gibi bilinen, hatta ilerde ortaya çıkabilecek daha başka dünyevi ilimlerin kaynağı olduğu yolunda açıklamalara³¹ yer veren Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*'den farklı olarak burada, Kur'an'dan elde edilen ilimlerin değersel taksimini yapmıştır. Yani o, Kur'an içeriğini oluşturan ilimleri değerine göre taksim ve sıralamaya tabi tutmuş ve *ma'rifetullah* ait bilgiyi en başa yerleştirmiştir. Hatta diğer bütün ilimleri *ma'rifetullah* elde etmeye yardımcı ilimler olarak tavsif etmiştir.³² Böylece değer sıralamasına 763 cevher (*cevâhir*) 741 de inci (*durer*) olmak üzere toplam 1504 ayet girebilmiştir. Kur'an'ı oluşturan ayetlerin büyük

²⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, I,8.

²⁸ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, I,296.

²⁹ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, I,296.

³⁰ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, I,296-97.

³¹ Ebu Hamid el-Gazâlî, *Cevâhiru'l-Kur'ân ve Dureruhu*, Beyrut 1990, 21-29. (Bu eser H. Suudi Erdoğan tarafından *Kur'an'dan Cevherler* adı altında çevrilerek yayınlanmıştır: Hisar Yayınevi, İstanbul 1977.)

³² Gazâlî, ilimlerin tamamının Allah'ın fiili olduğunu açıklarken (*Cevâhiru'l-Kur'ân*, 25-27) Zerkeşî'nin ifadelerini (*Burhân*, II,155) aynen tekrarlar.

çoğunluğu burada yer almazken, on altı sureye hiç yer verilmemiştir.³³ Onun bu taksimi, haklı olarak, Kur'an'ın büyük bir kısmını göz ardı ettiği şeklinde itiraza neden olmuştur.³⁴

Gerek *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* ve gerekse *Cevâhiru'l-Kur'ân ve Dureruhu* adlı eserlerinde söylediklerinden yola çıkarak Gazâlî, ilmi tefsirin en önemli temsilcilerinden birisi olarak gösterilmektedir.³⁵ Bunun büyük bir yanılğı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Yukarıda da gösterdiğimiz gibi o Kur'an'da bütün bilgilerin ve ilimlerin varlığına işaret eder. Ancak onun bu görüşüne sadece Kur'an'ın engin muhtevasına işaret amacıyla yer verdiği, fakat bu günkü anlamıyla 'Bilimsel Tefsir' kavramı altına sokulabilecek izahlara kalkışmadığı açıktır. Burada bilimsel tefsir ile Kur'an'da her şeyin varlığını kabul etmek arasındaki ince farka bir kez daha işaret etmeliyiz. Bu bağlamda şu kadarını söyleyebiliriz: İlmî tefsir, temel olarak, Kur'an'da her tür bilginin açık olarak veya zımnî var olduğu fikrine dayalı olarak Kur'an ayetlerini yorumlamak ve bilimsel sonuçlar elde etmektir. Gazâlî ise bu temelden hareketle, bilimsel tefsir ile hiçbir ilgisi olmayan deruni anlamların keşfine yelken açarken, bize, bilimsel tefsirden ziyade iyi bir tasavvufî tefsir örneği sunar.³⁶

İbnu'l-Arabî'nin (ö. 543/1148) anlattığına göre bazı kimseler Kur'an kelimelerinin sayısını yetmiş yedi bin dört yüz elli (77.450) olarak belirlemiş ve Kur'an'da bunların adedince ilim olduğunu ileri sürmüşlerdir. Buna her kelimenin zâhiri, bâtını, haddi ve matlânı da eklersek ilim sayısı dörde katlanmaktadır.³⁷ Zerkeşî ve büyük ölçüde onu tekrar eden Suyûtî (ö. 911/1505), İbnu'l-Arabî'nin başkalarına ait olarak aktardığı yukarıdaki görüşü, bizzat İbnu'l-Arabî'nin görüşü mü gibi nakletmişlerdir.³⁸ Fakat bunun bir yanılğı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü böyle bir görüşe İbnu'l-Arabî en azından ihtiyatla yaklaşır³⁹ hatta kabul etmez.⁴⁰ O, *bâtını* ileri sürerek "ilimlerin tamamı Kur'an'da vardır" diyenlerin zorlama bir yöntemle başvurduklarını açıkça belirtmektedir.⁴¹ Buna karşın, biraz sonra da görüleceği gibi İbnu'l-Arabî, Kur'an'daki ilimleri en fazla üç kategoriye ayırmaktadır. Bunun dışındakileri, öncekilerin (*selef* ya da *mütekaddimûn*) görüşleri olarak sunmaktadır.

İlmî Tefsirin öncülerinden kabul edilen ve bu konuda en açık konuşan Endülüslü alim Ebu'l-Fadl el-Mürsi (ö. 655/1257), ilgili görüşlerinden dolayı çok fazla tenkit edilmiştir. Çünkü o, bütün dini ilimlerden el sanatlarının her çeşidine varıncaya kadar ilme konu olan her şeyin Kur'an'da var olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Bunu

³³ Gazâlî, *Cevâhiru'l-Kur'ân ve Dureruhu*, 52-167.

³⁴ Nasr Hamid Ebu Zeyd, *İlahî Hitabın Tabiatı* (çev.: M. E. Maşalı), Ankara 2001, 304, 308, 309.

Ebu Zeyd, Kur'an'ın başka fonksiyonlarını da göz önünde bulundurarak şu açıklamayı yapar: "Gazâlî'nin Kur'an karşısındaki tutumunda -ki İbnu'l-Arabî de buna tıpatıp uymuştur- Kur'an'ın işlevinin, sosyal ve beşerî bir işlev olmaktan çıkarılarak, acziyeti itirafın, bilginin son aşaması ve nihai gayesi haline geldiği gizemli ve gnostik bir işleve dönüştürüldüğünü sanırım görebiliriz." (*İlahî Hitabın Tabiatı*, 307).

³⁵ Zehebî, *İtticâhât*, 83-85; M. Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Kahire 1976, II,474-76.

³⁶ Bunun için *Cevâhiru'l-Kur'ân ve Dureruhu* adlı eseri incelemek yeterlidir.

³⁷ İbnu'l-Arabî, *Kânûnu't-Te'vîl*, 226-27. *Kânûnu't-Te'vîl* tahkik eden Muhammed Süleyman, İbnu'l-Arabî'nin bu görüşü Gazâlî'nin *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinden aktarmış olabileceğini söyler. Ancak Gazâlî ile karşılaştığımız zaman bunun zor bir ihtimal olduğunu gördük.

³⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, I,16-21; Suyûtî, *el-İtkân*, , II,163. Öncekiler rivayetleri aktarma kaygısından dolayı mazur görülebilir. Ama ne yazık ki aynı hataya çağımız müelliflerinden Zehebî de düşmüştür. Bkz.: *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, II,483-84.

³⁹ İbnu'l-Arabî, *Kânûnu't-Te'vîl*, 181, 196.

⁴⁰ İbnu'l-Arabî, *Kânûnu't-Te'vîl* 223-27.

⁴¹ İbnu'l-Arabî, *Kânûnu't-Te'vîl*, 196-98.

yaparken de *sıbgatallâhtan*⁴² boyacılığı çıkarmasında olduğu gibi, tek bir kelimedenden bir ilim türetecek kadar rahat davranmıştır.⁴³ İbn Süraka da 'Kur'an'ın hendese, hesap gibi ilimleri içermesini' onun i'caz yönlerinden biri olarak ilan etmiştir.⁴⁴ Özellikle Mürsî ve onun gibi düşünenlerin bilimi kavramlara indirgemek gibi bir hatanın içine düştükleri dikkatlerden kaçmamaktadır. Burada kavramların tek başına bir bilgi ifade etmediğini açıklamaya gerek yoktur. Bir başka hata ise, Kur'an'ın verdiği bilgilere bakarak, onun ansiklopedik bilgi yığını ya da "içinde hazır çözümlerin bulunduğu bir bilgi ambarı"⁴⁵ gibi görülmesidir. Bunun kendi içinde açmazları olan diyalektik bir yanlışlığı olduğu açıktır.

Şâtıbî (ö. 754/1353), bu tür düşünceleri çok açık ve sert bir dille eleştirmiştir. O, kendi sistematîğindeki ana söylemlerden biri olan 'şeriatın ümmiliği'nden hareketle, Kur'an'da her şeyi aramanın anlamsızlığına işaret ederek, böyle yapanların Kur'an'a bir şeyler yakıştırmada haddi aşıklarını ve bunun doğru olmadığını söyler.⁴⁶ Çünkü Kur'an, ümmi olan Araplara hitap etmiştir. Araplar ise *ilmu'n-nucûm*, *ilmu't-tarîh*, *ulûmu'l-env'a*, *ilmu't-tıb*, *darbu'l-emsâl* gibi ilimleri biliyorlardı. Kur'an'ın onların bildiği bu ilimlerin dışında bir bilgi içermesi mümkün değildir.⁴⁷

Tarihsel olarak baktığımızda, Kur'an'ın ilk hitap çevresinde toplumun ulaştığı bilgi ve ilmi zihniyetin oldukça iptidai ve dağınık olduğunu görürüz. Kur'an'ın açtığı çığır bu bakımdan ileri bir düzey sayılabilir. Bunu gören insanların onu, bütün bilgileri münderiç ve bilginin ana kaynağı olarak görmeleri doğal kabul edilebilir. Ancak, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi bu anlayışın, bütün zamanlar için geçerli sayılması (dikey evrensellik) taşınması aynı hoşgörülle karşılanamaz. Kelam ve özellikle fıkıh gibi dini ilimlerin teşekkül ettiği ve başat konumda olduğu dönemlerde Kur'an muhtevasının kapsamı genişletilmeye devam etmiştir. Her çeşit ilim dalının gelişip ilerlemesine rağmen, kutsal kitabı hala bütün her şeyin açıklayıcısı gibi görmek, onun gayesini olduğundan daha fazla genişletme sonucuna götürür ki bu, bizce, sakıncalı bir okumadır. Bu tutumun mazur görülebilecek bir tarafı yoktur.

Bu söylediklerimizi son bir noktaya işaret ederek bitirelim. Bilindiği gibi, İslam dünyasına dışardan giren bilgilere ve felsefe akımlarına karşı hem olumlu hem de olumsuz reaksiyon gösterilmiştir. Olumsuz reaksiyon sahipleri, muhtemelen, bir taraftan dinî açıdan dış kaynaklı bilgileri mahkum etmeye çalışırken bir taraftan da kendi pozisyonunu sağlama almak için bu tür bilgilerin hepsinin Kur'an'da var olduğunu ileri sürüyordu. Bunları yaparken Kur'an'ın üstünlüğü de vurgulanmış olacaktı. Bu tutumun çağdaş dünyada daha yaygın bir şekilde yankılandığını müşahede ediyoruz.

⁴² 2 Bakara 138.

⁴³ Daha fazla bilgi ve örnekler için bkz.: Suyûtî, *el-İtkân*, II, 161-63.

⁴⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, II, 163. Kur'an'ın ilmi icazını çağdaş araştırmacı M. Sadık er-Rafî de dillendirir. Bkz: *İcâzu'l-Kur'an*, Kahire 1965, 126 vd.

⁴⁵ Celal Kırcı, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler*, İstanbul 1993, VII.

⁴⁶ Ebu İshak eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât fi Usûli'd-dîn* (şerh: Abdullah Draz), Mısır ty., II, 79-80.

⁴⁷ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, II, 69-78.

Kasımî, Şâtıbî'nin eleştirilerine bütünüyle katılmakta ve tefsirinin girişinde onun bu görüşlerini uzun uzun alıntılarla tekrar etmektedir. Bkz.: Cemaleddin el-Kasımî, *Mehâsinu't-Te'vîl*, Kahire ty., I, 83, 135.

III- GAYE-MUHTEVA UYGUNLUĞU

Daha önce de söylediğimiz gibi, Kur'an'ın bağrında hangi tür bilgiler barındırdığına dair bir görüş, bir ölçüde onun hedefinin ne olduğu anlayışını da yansıtmaktadır. Bunu çok geniş bir düzleme taşıyan söylemlere yer verdik. Tabii ki konuya dair bütün düşüncelerin aynı paralelde olduğunu söylemek mümkün değildir. Görebildiğimiz kadarıyla Kur'an'ın hedefini gözeterek muhtevasını tasnif edenler daha isabetli sonuçlara ulaşmıştır. Bizce bu alanda yanılığa düşmenin ana nedeni, Kur'an'ın asıl gayesini ön planda tutmamakta yatar. O halde Kur'an'ın hedefinin tespiti, muhtevasında nelerin olduğunu tespit etmekten önce gelir. Bu önceliğin bütün Kur'an araştırmalarında dikkate alınması gerekir. Hatta bu şart, başarılı bir tefsir ortaya koyabilmenin vazgeçilmezleri olarak da ileri sürülmüştür.⁴⁸

Geçmişten bu güne kadar müslümanlar, Kur'an'ın bir hidayet rehberi olduğu ve insanlığı irşad için indiğinde ihtilafa düşmemişlerdir. Görüş ayrılıkları detaylarda ortaya çıkmıştır. Kur'an'ın içeriğine dair farklı düşünceleri de buraya bağlamak mümkündür.

Kur'an'ın genel hedefini Râzî, "dinin beyanı, Allah'ın bilinmesi ve Allah'ın ahkâmının bildirilmesi"⁴⁹ olarak tespit etmiştir. Bazergan'ın (ö. 1415/1995) da aynı çerçeveyi koruduğu söylenebilir: Kur'an'ın hedefi, insanın Allah'ı tanınması, O'na ibadet etmesi ve yönelmesidir. Aynı zamanda itikat, amel, ahlak, duygu, terbiye bakımından birey ve toplum ele alınarak kamil bir şahsiyet oluşturulması amaçlanmaktadır.⁵⁰ Dehlevî (ö. 1176/1762) ise bu gayeyi şöyle açıklar: "Bilindiği gibi, Kur'an'ın inışı, insanlığın ruhunu ıslah etmek, ister Arap olsun ister acem, ister kentli olsun ister köylü insanların birbirleriyle olan münasebetlerini güzelleştirmektir."⁵¹ Bu bireysel ve toplumsal hedefi gerçekleştirmek için ilahi hitap, insana bilmediklerini öğretecek, onu şahsiyetli ve güzel ahlak sahibi bir varlık yapacak şeyleri yine onun idrakinin kavrayacağı ve fitratının kabul edeceği bir tarzda getirmiştir.⁵² Bu hedefe matuf olarak Kur'an'ın ana konusu, insan ve insanın ilgili olduğu varlıklar, oluşlar ve alanlardır.⁵³ Kur'an'ın gayesine dair bu açıklamaları, "yeryüzünde adil ve ahlaki temellere dayanan, yaşanabilir bir toplumsal düzen kurmak"⁵⁴ biçiminde özetlemek mümkündür. Bunu sağlayabilmek için bireysel planda Kur'an, 'sapık yollara düşerek', 'yeryüzünde fitne ve bozgunculuk yapmaktan' insanları alıkoyar.⁵⁵

Kur'an'ın muhtevasını, yukarıda belirtilen gayeye uygun bir şekilde tasnif etme

⁴⁸ Bkz.: M. Sait Şimşek, "Tefsir Kitaplarına Eleştirel Bir Yaklaşım", *Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu*, Samsun/1992, 89; İshak Yazıcı, "Kur'an'ın Yorumlanmasındaki Temel Prensipler", *Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu*, 140.

⁴⁹ Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, XXVIII, 199.

⁵⁰ Mehdi Bazergan, *Kur'an'ın Nüzul Süreci* (çev. Y. Demirkıran-M. Feyzullah), Ankara 1998, 162. Bu tür fikirlerin ilk zamanlardan itibaren müslüman müelliflerce seslendirildiğini görmek mümkündür. Örnek olarak bkz.: Mukatil b. Süleyman, *Kitâbu Tefsiri'l-Hamsemie Aye mine'l-Kur'ani'l-Kerîm* (tah.: İsaiah Goldfeld), Şfaram (İsrail) 1980, 276-77.

⁵¹ Şah Veliyyullah ed-Dehlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr fi Usûli't-Tefsir*, Beyrut 1987, 19, 40.

⁵² Dehlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 19, 40; Halis Albayrak, *Tefsir Usulü*, İstanbul 1998, 71.

⁵³ Albayrak, *Tefsir Usulü*, 71.

⁵⁴ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an* (çev.: A. Açıkgenç), Ankara 1993, 99.

⁵⁵ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, 125-26, ayrıca; 173, 210, 230.

girişimlerinin tarihi oldukça geriye gider. Örneğin ilk dönem müfessirlerinden Huvvârî'nin (ö. yaklaşık olarak 280/893) naklettikleri, bize bir fikir verebilir:

“Bazı müfessirler, Kur'an'ın şu altı ayet çeşidiyle indiğini söylemiştir: Müjdeleyen ayet (*âyetun mubeşşire*); uyarıcı ayet (*âyetun munzire*); farz bildiren ayet (*âyetun fariza*); emreden ayet (*âyetun te'muruke*); yasaklayan ayet (*âyetun tenhâke*); kıssa ve haberleri bildiren ayet (*âyetu kasasin ve ahbâr*).”⁵⁶

Huvvârî, yukarıda ele aldığımız Nahl suresi 89. ayetteki ‘her şey’den kastın, helal-haram, küfür-iman, emir-nehî ve onda indirilen her şey olduğunu söyleyerek kendi görüşünü açıklar.⁵⁷ Kâdı Abdulcebbar (ö. 415/1025) da ‘Kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık’ (6 Enam 38) ayetindeki ‘şey’in, din konusunda ihtiyaç duyulanlar olduğu ve bu nedenle Allah’ın, dinin bütün yönlerini (*umûru'd-dîn*) Kur'an'da icmalen veya tafsilen açıkladığını söyleyerek benzer bir sonuca varır.⁵⁸

İbnu'l-Arabî, Kur'an'daki ilimleri başlıca üç gruba ayırır. Bunlar; Allah'ın birliği (*tevhîd*), öğüt verme (*tezkîr*) ve hükümlerdir (*ahkâm*). *Tevhîde* yaratılanları ve isimleri, sıfatları ve fiilleriyle yaratana bilmek dahildir. V'ad-va'îd, cennet-cehennem, havf-recâ, kurb, günahlar ve onlara götüren yan etmenler ile zâhir ve bâtının açıklanması *tezkîr* kısmına girer. Tekliflerin hepsi, menfaat ve zararların izahı, emir, nehiy ve nedb ise *ahkâm* grubuna girer.⁵⁹ Bunların içinde *tezkîr* grubu Kur'an'ın en büyük kısmını oluşturur.⁶⁰ Dehlevî'nin Kur'an'ın muhtevasına dair tasnifi ise şöyledir:

“Bilinmelidir ki Kur'an'ın içine aldığı manalar şu beş ilim dışına çıkmaz:

1. *ilmu'l-ahkâm*: Vacib, mendub, mübah, mekruh ve haram. Bunlar ister ibadet, ister muamelat ve isterse toplumsal veya siyasi olsun fark etmez. Bu ilmin açıklanması ve şerh edilmesi fakihin işidir.
2. *ilmu'l-cedel*: O Yahudi, Nasara, müşrik ve münafıklarla tartışma ilmidir ve bunu açıklamak ve uygulamak kelimine aittir.
3. *ilmu't-tezkîr bi âlâillâh*: Yeryüzü ve göklerin yaratılmasını açıklama, insanın muhtaç olduğu ilham, ilahi sıfatların açıklanması gibi bilgilerdir.
4. *ilmu't-tezkîr bi eyyâmillâh*: Allah'ın itaatkar kullarına inam, isyankar kullarına da ceza olarak meydana getirdiği bir takım olaylardır. Peygamberlerin ve onların toplumlarını anlatan kıssalar bu kabildendir.
5. *ilmu'l- tezkîr bi'l-mevti ve mâ ba'de'l-mevt*: Haşr, hesap, mizan, cennet ve cehennem hakkında anlatılanlar bu gruba dahildir. Bu son üç ilim ve onlara bağlı konuların açıklanması ve anlatılması ise vaiz (*vâ'iz*) ve uyarıcıya (*müzekkir*) aittir.”⁶¹

Çağdaş Kur'an araştırmacılarından Bazergan, bazı kimselerin Enam suresi 89. ayete dayanarak ‘tasavvur edebileceğimiz ve isteyeceğimiz her konu, hikmet ile yaş-kuru her şey Kur'an'da yer almaktadır’ diyerek ayetin ve muteber müfessirlerin istinbatına aykırı bir çıkarımda bulduklarını esefle karşılar ve bizim de rahatlıkla onaylayabileceğimiz şu görüşü ileri sürer: “Ancak yine de Kur'an-ı Kerim'de her

⁵⁶ Hüd b. Muhakkem el-Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillahî'l-Azîz* (tahk.: el-Hâcc b. Saîd Şerîfi), Beyrut 1990, I,268. Huvvârî, mukaddimede (I,69) ve daha sonraki nakillerinde (II,383; III,179) bu rivayeti, ‘bazı müfessirler’ yerine Ebu Derdâ'ya atfeder.

⁵⁷ Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillahî'l-Azîz*, II,383.

⁵⁸ Kâdı Abdulcebbar, *Tenzîhu'l-Kur'ân*, 130-31.

⁵⁹ Bu bölümlemeye giren ayetler ve görüşler için bkz.: İbnu'l-Arabî, *Kânûnu't-Te'vîl*, 230-37; 297-338.

⁶⁰ İbnu'l-Arabî, *Kânûnu't-Te'vîl*, 330

⁶¹ Dehlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, 19, 40-47.

konuya ilişkin bir örnek veya en azından bir değini bulunmaktadır, denilebilir.⁶² Böylece Kur'an'da Allah ve ahiret hayatının yanısıra felsefi konular, ahlaki öğütler, sosyal problemler ve şer'i ahkama ilişkin konular yer almıştır. Keza onda felsefe ve fıkhıtan çok daha fazla bir şekil ve sıklıkta tabiata vurgu ve insanların başından geçenlerin anlatıldığı pasajlara rastlanır, insanlar 'âfâk ve enfüse' yönlendirilir.⁶³ Bu konuları şu maddelerde toplayabiliriz:

1. Kıyamet ve Ahiret'e yönelik ayetler
2. Geçmiş peygamberlerin risaleti ve bu peygamberlerin ümmetlerinin kaderi
3. Hatemü'l-Enbiya'nın risaleti (tevhid, nübüvvet ve müşriklerle mücadele)
4. Hz. Peygamber'in çağdaşları ve ümmetiyle olan ilişkileri
5. Cihad
6. Ahkam (terbiye, ahlak ve fıkhi bağlamlarda). Bünyesinde barındırdığı bu altı ana grup Kur'an'ın %97 sini, diğer kısmını da yaratılış, şeytan, cin ve Peygamber'in ailesi ile ilişkileri oluşturur.⁶⁴

Son olarak gaye-muhteva uygunluğunun daha tutarlı olduğunu vurgulayan şu anekdota yer verelim: "Kur'an, insanlığın ihtiyaç duyduğu temel bilgileri ihtiva eder. O, hem insanların düşünebileceği, anlayabileceği konulara yer verir hem de onların bilemeyeceği konuları ele alır. Kur'an, Allah'ın insanla girdiği son bilgisel ilişki sonucu oluşan bir kitaptır. Bu bilgiler, insanın, Allah'la ve alemdeki varlıklarla ilişkisini ihtiva eder. Dolayısıyla Kur'an'ın temel konuları Allah'ın alemle ve insanla, insanın alemle ve insanla olan münasebeti olmak üzere başlıca dört konuda toplanmıştır."⁶⁵

Gaye-muhteva paralelini yakalayan açıklamalara bilinçli olarak geniş yer verdik. Bunun önemsenmesinde fayda vardır. Kur'an'ın anlaşılması ve hatta tefsir edilmesinde uyulacak esaslardan birisi de bu eksenin gözetilmesi olmalıdır. Bizce, kutsal kitabın anlamını gerçek boyutlarıyla kavramanın başlangıç noktalarından birisi budur.

SONUÇ

Bizce, Kur'an'ın hedefi, insanın yaratıcısıyla, insanlarla ve diğer varlıklarla ilişkisini olgun, yapıcı ve iyiyi tercih eden bir ahlaki temelde yürütmesi ve buna uygun bir dünya kurmasına yardımcı olmaktır. Onun içeriğini bu doğrultuda düşünmek gerekir. Onu, sadece bir alana indirgemek ya da her alana teşmil etmek bu hedefle uyumsuzdur. Bu düzlemde hareketle Kur'an ayetlerini iki gruba ayırabiliriz:

1- **Bilgilendirme amaçlı ayetler:** Hiç bilinmeyen, yanlış veya eksik bilinen, olması ve yapılması gerekenler hakkında verilen bilgilerdir. İnanç ve ibadetin tamamı, ahlak ve sosyal hayatın bazı yönlerine ilişkin ayetler bu kabildendir. Bu tür ayetlerin amacı, aklın kavrayabileceği kadarıyla Allah'ı ve Ona giden yolu tanıtmak ve bireyin

⁶² Bazergan, *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, 18.

⁶³ Bazergan, *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, 18.

⁶⁴ Bazergan, *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, 163, 169.

Kur'an'ın gayesine yönelik bu tür tasnifler, daha çok ahirete yönelik olduğu gerekçesi ile, Tantavî Cevherî tarafından eleştirilmiştir. O da Kur'an'ı altı kategoriye ayırmış ve ilk iki maddeye ilimlerle ilgili ayetleri koymuş, ibadet ve ahkama ilgili ayetleri son gruba yerleştirmiştir. Bkz.: Tantavî Cevherî, *Tefekkür Hazinesi* (çev.: Abidin Sönmez), İst. 1974, 140-41.

⁶⁵ Albayrak, *Tefsir Usulü*, 72, 88.

olgunlaşmasına yardımcı olmaktır. Bunlar için Kur'an'ın anlam örgüsünü oluşturan çeşitli kavramlar ve ifade biçimleri vardır. Bunları *dîn* kavramı altında toplamak mümkündür.

Esasen, Kur'an'da hiçbir alanda sistematik bilgi yoktur. Zira sistematik bilgi insana mahsus bir olgudur. İnsan var olan bilgileri bir araya toplayarak onlardan sistematik bir yapı üretir. Kur'an'daki bilgiler de bir araya getirilerek belli bir konuda sistematik sonuç elde edilir. Bunların tamamı, büyük bir kısmı ya da çok azı Kur'an'a ait olabilir. Eksik noktalar yorumla ya da başka bilgi kaynaklarından tamamlanır. Şu halde Kur'an fıkıh, kelim vs. ilimlere sistematik olarak yer vermez, ama onlara kısmen kaynaklık edebilir. Bu nedenle 'Kur'an'da dini ilimler dışında hiçbir ilim yoktur'⁶⁶ iddiası da çok tutarlı değildir. Çünkü onda dini ilimler denilen kelim, fıkıh vs. de yoktur. Tekrar vurgulayalım ki, Kur'an'da insanın olgusal alanda geliştirdiği ilimlerin hiçbirine ait sistematik bilgi bulamayız. Yukarıda gördüğümüz gibi o Allah'ın bilgisinden bahseder. Bakara 269. ve İsrâ 85. ayetlere göre Kur'an, kapasitesi nispetinde insanın payına düşen Allah'ın bilgisinin çok az bir kısmıdır. Esasında 'her şeyin Kur'an'da var olduğu' düşüncesi, bunun aksinin kabulünden doğmaktadır.

2- Yönlendirme, uyarma ve teşvik amaçlı ayetler: Bu gruba giren ayetler, insanın kendisi, Allah, ve diğer yaratılanlarla olan ilişkilerinde iyiye ulaşmasına yardımcı olurlar. Yani onların amacı bilgi vermek değil, birinci gruptakileri tamamlamaktır. Şöyle ki bunlar, birinci grup ayetleri gerçekleştiren insanın, bireysel ve sosyal hayatta mutlu, doğayla barışık yaşayacağını sürekli **hatırlatır** ve bu yola **teşvik ederler**; aksini yaptığında da dünyada ve ahirette mutsuz olacağına dair **uyarı**da bulunurlar. İnsanın aklına hitap ederek düşünmeye (*tedebbür*, *tefekür*, *tezekkür*) sevk eder, ya da iç dünyasına hitap ederek bütün duygularını tahrik ederler. Bir adım daha atarak ısrarla aksi tutumu sürdürenlerin kötü sonlarına dair somut örnekler sunarlar. Üstelik bu örnekler, afaki ve mitolojik olmayıp bizzat yaşanmış vakialardır. Bu gerçeklik, söz konusu anlatımlarda kullanılan *vezkur*, *elem tere*, *elem ya'lem* vb. ifadelerde de görülmektedir.

Ğaşıye suresi 17-20 ayetlerde olduğu gibi Kur'an'daki ilmi hakikatler de bu bağlamda düşünülmelidir. Esasen ayetler devenin nasıl yaratıldığı ya da ne olduğunun bilgisini vermiyor. Bilakis bilinen bir varlığı göstererek asıl mesaj verilmeye çalışılıyor: Bilinen, görülen, kendilerinden faydalanılan, bazen hayretle izlenen varlık ve olaylar, aslında, yüce bir varlığa ve onun sınırsız gücüne işaret etmektedir. Bu tür ayetlerin (2 Bakara 22; 6 Enâm 96; 13 Rad 4; 16 Nahl 65; 21 Enbiya 33; 25 Furkan 61; 27 Neml 88; 31 Lokman 10, 29-30; 36 Yasin 38; 41 Fussilet 11; 71 Nuh 16) sonlarında genellikle bu yönde bir çağrının olması da bunu göstermektedir.

Bir başka nokta da şudur: Her şeyin Kur'an'da olduğuna dair geçmişteki iddiaları doğru ve haklı kabul edecek olursak, bilimsel bir tavır olarak, aynı onayı günümüzdeki benzer iddialar için de vermemiz gerekir. Bunun nerede duracağını kestirmek mümkün değildir. Zira insanoğlunun varlık hakkındaki yeni bulguları sonsuzdur, Kur'an'ın onlara adaptasyonu için zorlama tevillerin sonu da gelmeyecektir. Bu bir faraziye değildir. Zira şu ana kadar yapılan zorlama tevill ve

⁶⁶ Zehebî, *İtticâhât*, 83.

uyarlamalar bunun kanıtıdır.

Kur'an konularının tasnifi, bilimsel tefsiri yakından ilgilendirmektedir. Burada Bilimsel Tefsir ile Kur'an'da her şeyin varlığını kabul etmek arasındaki ince farkı tekrar hatırlatalım. Bilimsel tefsir temel olarak, Kur'an'da her tür bilginin ya açık veya zımnen var olduğu fikrine dayanır. Bu makalede baştan beri çekince konulan anlayış da budur.

Son olarak, Kur'an'ın, insanın iç dünyasına hitap eden, manevi açılımlar sağlayan, deruni dünyalara daldıran yanını hiçbir zaman inkar edemeyeceğimizi vurgulayalım. Kutsal kitapların en önemli özelliği budur. Bu özellik, Kur'an nazmında zirveye çıkmıştır.